

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 9 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 9

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 9

ТОШКЕНТ-2020

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон
тиллари университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат тиббиёт институти

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телавский государственный
университет, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ташиқи ишлар вазирлиги қошидаги
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон миллий университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон Давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Захидова Саҳоват
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича
фалсафа доктори, доцент
Наманган давлат университети

Махкамов Қодиржон Одилжонович
PhD, доцент в.б.
Наманган давлат университети

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Аминов Бобур, Махмудов Файзхожа XIX АСР КУБРАВИА-НАКШБАНДИЯ ТАРИҚАТИГА ОИД «АЛ-ИЖОЗА» – ИЖОЗАТНОМА.....	4
2. Abduzohirov Ravshan O`ZBEKLARDA FARZAND TARBIYASI VA OILAVIY MUNOSABATLAR MASALASINI O`RGANILISHI TARIXSHUNOSLIGI.....	10
3. Джураева Нилуфар МАРКАЗИЙ ОСИЁ ТАРИХШУНОСЛИГИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЖАМИЯТДАГИ ЎРНИ ВА РОЛИ МАСАЛАСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	20
4. Жумағулов Анвар ЭТНОИҚТИСОДИЁТ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ҚАРАШЛАР.....	29
5. Мамаджанов Аъзамжон МАҲАЛЛИЙ ЎЛКАШУНОСЛАР ВА РУС ОЛИМЛАРИ ҲАМКОРЛИГИДА ТУРКИСТОН АРХЕОЛОГИЯ ҲАВАСКОРЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ.....	35
6. Маматкулов Абдурасул ИЖТИМОЙ БАҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛАТЛАРАРО ҲАМЖИХАТЛИК ВА БАҒРИКЕНГЛИКНИНГ МОҲИЯТИ.....	41
7. Мухаммадиев Раҳмон ЎЗБЕКИСТОН ХОТИН-ҚИЗЛАРИНИНГ ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАГИ МЕҲНАТ ЖАСОРАТЛАРИ.....	46
8. Омонов Анварбек АНГИЛЛАК ҒОРИ ВА УНИНГ ЎЗБЕКИСТОН ПАЛЕОЛИТ ДАВРИ ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ.....	53
9. Расулова Нодира ЎЗБЕКИСТОНДА МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ АРАҒАСИДА ЯНГИ СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ВА ҲАРАКАТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ.....	60
10. Холмуродов Дилшод ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСИ ЎРТАСИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИК.....	69
11. Хонимов Шарофиддин ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	75
12. Эсанов Алишер, Бегалиев Жўрабек 1917-1941 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДАГИ МАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР.....	81

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Расулова Нодира Сардаровна,
Тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси
Ҳарбий-техник институти
nodira.sardarovna@gmail.com

ЎЗБЕКИСТОНДА МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ АРАФАСИДА ЯНГИ СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ВА ҲАРАКАТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ

For citation: Nodira S. Rasulova, THE PROCESSES OF FORMATION OF NEW POLITICAL PARTIES AND MOVEMENTS ON THE THRESHOLD OF INDEPENDENCE IN UZBEKISTAN. 2020, vol. 9, issue 3, pp.60-68

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-9-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда мустақилликка эришиш арафасида бир партиядан кўппартиявийликка ўтиш жараёнлари, ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар ва сиёсий партиядарнинг шаклланиши жараёнларининг тарихий манбалар асосида таҳлил қилиш ва тегишли хулосалар чиқариш мақсад қилиб олинган.

Шунингдек, XX асрнинг сўнгги йилларида турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифода этиш мақсадида тузилган жамоат бирлашмалари, сиёсий партия ва ҳаракатларнинг тузилиш жараёнлари, мақсад ва вазифалари, фаолияти, Ўзбекистон Компартиясининг тугатилиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: сиёсий партия, бирпартияли тизим, кўппартиявийлик, ҳаракатлар, курултой, матбуот органи, партия низоми ва дастури, КПСС, қонунлар.

Расулова Нодира Сардаровна,
Кандидат исторических наук, доцент
Военно-технический институт
Национальной гвардии Республики Узбекистан

ПРОЦЕССЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИИ И ДВИЖЕНИЙ НА КАНУНЕ ОБРЕТЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

Целью данной статьи является анализ процессов перехода от однопартийной к многопартийной системе, формирования общественно политических движений и политических партий накануне обретения независимости в Узбекистане. на основе исторических данных и формулирование соответствующих выводов.

А также, проанализированы процесс формирования общественных объединений, политических партий и движений, сформированных за последние годы XX века в целях

выражения интересов различных общественных групп, их цели и задачи, деятельность, ликвидация коммунистической партии Узбекистана.

Ключевые слова: политическая партия, однопартийная система, многопартийность, движения, съезд, орган печати, положения и устав партии, КПСС, законы.

Nodira S. Rasulova,

PhD in historical sciences, associate professor
Military-Technical Institute of the National
Guard of the Republic of Uzbekistan

THE PROCESSES OF FORMATION OF NEW POLITICAL PARTIES AND MOVEMENTS ON THE THRESHOLD OF INDEPENDENCE IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

The purpose of this article is to analyze the processes of transition from a one-party to a multi-party system, the formation of social political movements and political parties on the eve of gaining independence in Uzbekistan. based on historical data and formulating appropriate conclusions.

And also, the process of formation of public associations, political parties and movements, formed in the last years of the twentieth century in order to express the interests of various public groups, their goals and objectives, activities, the elimination of the Communist Party of Uzbekistan are analyzed.

Index Terms: political party, single-party system, multiparty system, public associations, congresses, press organ, party charter and program, CPSU (Communist Party of Soviet Union), laws.

1. Кириш ва долзарблиги:

Республикамизда ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қурилаётган, иқтисодиёт модернизация қилинаётган, республика ривожланган жаҳон давлатлари билан ҳамкорлик қилаётган шароитда Ўзбекистон аҳолиси турли қатламларининг манфаатларини ифода этиши лозим бўлган кенг тармоқли, кўп партияли тизим каби демократик институтлар ҳамда бошқа жамоат ташкилотларининг қарор топиши улкан аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев тўғри таъкидлаганидек: «Ҳар қандай сиёсий партия замон билан ҳамнафас бўлиб, унинг ўткир талабларига жавоб берган тақдирдагина сиёсий куч сифатида яшай олади»[1].

Ўзбекистонда сиёсий партияларнинг вужудга келиш жараёни, кенг ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қаратилган дастлабки қадамлари, ўз дастурий йўл-йўриқларини ишлаб чиқиш борасидаги амалий тадбирлари ғоявий-ташкилий мақсадларини амалга ошириш учун халқ оммасига кириб боришга қаратилган амалий фаолияти, ушбу жараёнларда вужудга келган муаммо ва зиддиятлар ҳар томонлама ўрганилиши ва таҳлил этилиши алоҳида аҳамият касб этади. Мустақилликка эришиш арафасида республикамизда яккапартиявийлик тизимидан кўппартиявийлик тизимига ўтилиши жараёнларини, янги партиялар ва ҳаракатларнинг шаклланишини тарихий манбалар асосида таҳлил қилиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

2. Методлар ва ўрганилиш даражаси:

Мақолада Ўзбекистонда яккапартиявийлик тизимидан кўппартиявийлик тизимига ўтиш жараёнлари тарихий-хронологик, анализ ва синтез, дедукция ва индукция, тарихийлик, мантиқийлик, қиёсий таҳлил каби тадқиқот усуллари орқали таҳлил қилинган.

Мавзуни тадқиқ қилишда бирламчи манбалар – сиёсий партияларнинг дастур ва низомлари, матбуот органлари (журналлари ва газеталари), партия етакчиларининг нутқлари ва асарлари; ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар, шунингдек, республикамиз ҳамда хорижда чоп этилган илмий адабиётлардан кенг фойдаланилди. Жумладан, танланган мавзуни ёритишда

ва таҳлил қилишда М.Дюверже, В.М.Прибыловский, Л.Левитин, А.Абдунабиев, М.Қирғизбоев, Р.Жумаев, С.М.Адилходжаева, З.М.Исломов, С.Ш.Қурбоновларнинг илмий тадқиқотларига мурожаат қилинди.

3. Тадқиқот натижалари:

СССРда Коммунистик партиянинг «бутун халқ манфаатларини ифодалаш»га уриниши, «халқ партияси» ниқоби остида сиёсий ҳокимиятни монополлаштириши оғир оқибатларга олиб келди. 1980-йилларнинг иккинчи ярмида сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий соҳада йиллар давомида тўпланиб келган муаммолар юзага чиқиб, ортга қайтариб бўлмайдиган мантикий кетма-кетликдаги воқеа-ҳодисаларни бошлаб берди ва Совет Иттифоқи номли улкан империянинг парчаланишига, бирпартияли тизимнинг инқирозига хизмат қилди. Бу жараёни чуқур ўрганган француз политологи М.Дюверже кейинчалик қуйидагича фикр билдирганда ҳақ эди: “бир партияли режим (тузум) – бу демократия доирасида қарор топган ҳокимиятнинг бутун технологиясини диктатура эҳтиёжлари учун мослаштиришдан бошқа нарса эмас” [2,318].

Қайта қуриш сиёсати мамлакатда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириш борасида маълум ижобий силжишларга олиб келди. Турли-туман ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифода этувчи жамоат бирлашмалари, жумладан, партия ва ҳаракатлар тузила бошланди. Бутун собиқ Иттифок бўйича ижтимоий-сиёсий бирлашмалар, ташкилотларнинг сони кескин кўпая борди ва 1990 йил охирига келиб 300 дан ортиб кетди [3,77].

Р.Жумаевнинг фикрича, Собиқ КПСС инқирози пайтида ижтимоий-сиёсий диаграммадаги тигиз фаоллик партиялар ва ҳаракатлар сонининг кўпайишига олиб келди. Биринчидан, жамият ёки ҳеч бўлмаганда аҳолининг катта социал гуруҳи манфаатларини ҳимоя қилиш уларнинг диққат марказига тушишига сабаб бўлди. Иккинчидан, мазкур партия ва ҳаракатлар, уларнинг алоҳида раҳбарлари ўз стратегик йўналиши ва тактикасига эга бўлдилар [4,35-36].

1988–1990 йилларда жамиятда Ўзбекистон компартиясининг имтиёзли монополлашган ўрнини енгиб ўтиш учун янги сиёсий партияларнинг туғилишига объектив шароитларнинг юзага келди, иқтисодий танглик, ҳаёт даражасининг кескин тушиб кетиши, совет тоталитар тузумининг инқирозини оммавий англаш шароитида жамиятда ижтимоий фаолликнинг ошиши натижасида норасмий сиёсий жамоат ташкилотлар пайдо бўла бошлади. Ўзбекистон суверенитетини тасдиқлаш йўлида ҳал қилувчи қадамлар ташлашга туртки бўлиши; ҳокимиятга интилаётган экстремистлар томонидан муҳолифона чиқишлар шаклида миллатчилик диний оқимларининг кучайди.

1989–1991-йилларда республика жамоатчилиги фаоллашиб борди. Айнан шу йилларда Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий воқелик, халқ миллий онгининг кескин равишда ўсиши жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллигини ошириб юборди. Ўзбек зиёлилари (олимлар, шоирлар, ёзувчилар, санъаткорлар, журналистлар) ва талабалари мустақиллик учун курашнинг олдинги сафларида бўлишди. Мазкур давр, айна пайтда жамият аъзоларининг руҳий биқикликдан миллий ва анъанавий асосларга қайтиш даври сифатида ҳам изоҳланади [5,443].

Ўзбекистонда сиёсий йўналишдаги гуруҳ ва оқимлар асосан 1988 йилнинг иккинчи ярмидан шакллана бошлади. Улар кейинчалик турли шиорлар остида ўз ҳаракат ва бирлашмаларини шакллантира бордилар ҳамда йиллар давомида йиғилиб келган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни «байроқ» қилиб, сиёсий жараёнга кириб келдилар. 1988–1990-йиллар бўсағасида кўзга ташланган ижтимоий-сиёсий бирлашмалардан қуйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин: «Бирлик», Ўзбекистон демократик ҳаракати, «Интерсоюз», «Эрк», «Тўмарис», Ўзбекистон озод ёшлари каби сиёсий ташкилотлари, Ижодкор зиёлиларнинг «Сайқал» демократик ҳаракати, Суверен Қорақалпоғистон ҳаракати, “Офтоби Сўғдиёна”, “Сурқаш”, “ФАН” каби маҳаллий йўналишдаги ҳаракатлар ва бошқалар. Қуйида уларнинг айримларининг фаолияти билан таништирамиз.

XX асрнинг 80-йиллари ва 90-йиллар бошида Ўзбекистон жамиятида сўнгги 70 йил мобайнида биринчи марта кўппартиявийлик ҳолатининг вужудга келиши ноёб воқеа бўлди. 1988 йилнинг 11 ноябрида “Бирлик” халқ ҳаракатига асос солинди. 1989 йил 28 майда “Бирлик” халқ ҳаракатининг таъсис қурултойи бўлиб ўтди [6]. Март ойида «Эркин сўз» газетасининг дастлабки нусхаси пайдо бўлди. Ўзбекистоннинг ўша пайтдаги сиёсий раҳбарияти 1989 йил май ойида “Бирлик” халқ ҳаракатининг дастурий ҳужжатларини маъқуллади ҳамда у “Ёш ленинчи” (ҳозирги “Туркистон”) газетасида эълон қилинди. 1990 йил июнь ойида ҳаракат асосида “Бирлик” партияси ташкил қилинди. Унга олим Абдурахим Пўлатов бошчилик қилди [7,451-452]. Ушбу ҳаракат “Эл нетиб топгай мениким, мен ўзимни топмасам” шиори остида Ўзбекистон “Бирлик” халқ ҳаракати хабарномасини чоп эта бошлади [3,70].

Шунингдек, у октябр ойининг ўрталарида “Бирлик” ичида радикал қанот – 10 мингдан ортиқ одам қўллаб-қувватловчи Ўзбекистон эркин ёшлар иттифоқи шаклланди, ушбу иттифокнинг дастурида ҳеч қандай миллий чекловлар мавжуд эмаслигини ҳам таъкидлаб ўтган. Келиб чиқиши тожиклардан бўлган Иттифок раиси А.Абдуллаев ва бошқа раҳбарлар тожиклар, қрим татарлари ва корейсларнинг маданиятини ривожлантириш тарафдорлари бўлганлар. Аммо рус тилида сўзлашувчи аҳоли ушбу ташкилотни миллатчилик руҳидаги ташкилот сифатида қараган. Ўзбекистон эркин ёшлар иттифоқи Ўзбекистон Комсомол ташкилотининг Марказий Комитети билан ҳамкорликда ишлаган, раҳбариятлари билан учрашувлари бўлиб ўтган [8].

М. Қирғизбоевнинг фикрича, «Бирлик» халқ ҳаракати илк жамоат ташкилотларидан бири бўлганлиги сабабли ҳам кўплаб хато ва камчиликлардан холи бўлмади. Ҳаракат кўп ҳолатларда жамоат ташкилоти сифатида ташкил этилган ва давлат рўйхатидан ўтган бўлса-да, у ўзида сиёсий партияга хос фаолият бошлади. Ҳаракатнинг дастури ҳам унинг аъзоларини сиёсий жараёнларда иштирок этишга кенгроқ жалб қилишга қаратилган эди [9,114-115].

Бундай юксак талаблар билан ҳаракатланаётган “Бирлик” ҳаракатининг айрим етакчилари кўрсатаётган амалий ҳаракатлар борган сари уларнинг мақсади, шиорлари ва даъватларидан фарқ қила бошлади, борган сари экстремистик, миллатчиликка оид тамойиллар, сиёсий жараёнларда етакчилик қилишга даъволар кўринишлари, ўзини республикага бошчилик қилиш ва унинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий муаммоларини ҳал қилишга қодир куч сифатида тарғиб қилиш ҳаракатлари устунлик қила бошлади. “Бирлик” партиясининг айрим етакчилари сиёсий ва иқтисодий вазиятни билмасдан ёки чуқур тушунмасдан туриб, ўзларининг дастурий даъватларига хилоф тарзда, нафақат КПССнинг қайта қуриш сиёсатини қўллаб-қувватламадилар, балки коммунистлар партиясини қоралаш йўлига ўтиб олдилар, бирданига амалга оширишнинг иложи бўлмаган у ёки бу муаммолар, масалаларни зудлик билан ҳал қилишдек ультиматив талаблар қўя бошладилар [3,72].

1989 йил сентябрида «Бирлик» ҳаракатида бўлиниш содир бўлди. Унинг Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси котиби Муҳаммад Солиҳ теварагига бирлашган бир қисми «Эрк» партиясини таъсис этди. Л.Левитин ўз асарида «Ўзбекистоннинг дарҳол ва тўла мустақиллигига эришиш партиянинг дастурий мақсади эди», деб таъкидлайди. 1990 йил 30 апрелда «Эрк» демократик партиясининг таъсис қурултойида унинг дастури ва низоми қабул қилинди [10,179]. 1991 йилнинг 2-3 февраль кунлари Тошкентда “Эрк” демократик партиясининг 2-қурултойи бўлиб ўтди [11,1]. Ушбу Қурултойда партия раҳбари Муҳаммад Солиҳ ўз нутқида “Эркиннинг бош ғояси – жумҳуриятнинг тўлиқ мустақиллигидир. Аммо мустақилликка бирдан сакраб ўтишнинг ҳеч иложи йўқ” [12,3] деб баёнот берди.

1991 йил 3 сентябрида митингбозлик тактикасидан воз кечган «Эрк» партияси ҳеч бир муаммосиз Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтди. Партия раҳбарияти ўз газетасини чиқариш тўғрисида ҳокимият маъмурлари билан келишиб олди ва бу билан кифояланмай, бу газетани Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий кенгаши босмаҳонасида бостириш имкониятига ҳам эга бўлди (60 минг нусха). Партиянинг ўша пайтда 54 минг аъзоси бор эди, шунингдек уларга Тошкент марказида дурустгина бино, зарур алоқа ва транспорт воситалари

берилди. 1990-йилларнинг охиридан ҳафтада бир мартачоп этиладиган мустақил журнал “Муносабат” (“Отношение”) нашр этила бошланди [10,179]. “Кишан кийма, бўйин эгма, ки сен ҳам ҳур туғилгонсен!” шиори остида чоп этилган “Эрк” газетасида иқтисодий, сиёсий, маърифий, тарихий масалалар бўйича муносабатлар билдирилган, таҳлилий мақолалар чоп этиб борилган.

Мазкур партиянинг ҳам ҳужжатлари, назарий концепциялари, ташкилий тузилиши ва иш фаолияти эски тузум ва усуллардан холи бўла олмади. «Эрк» партиясининг дастури асосан Иттифоқ парчаланганидан кейинги сиёсий-ижтимоий муҳитда инқилобий ўзгаришлар қилишга қаратилган бўлиб, унда эски жамиятда яшаган ўзбек халқининг руҳияти, менталитети, ижтимоий-сиёсий қарашларининг аста-секинлик билан ўзгариб бориши ҳисобга олинмаган эди [9,116].

1989 йил давомида “Бирлик” раҳнамолигида қатор ҳаракат ва бирлашмалар ташкил этила бошланди. Жумладан, “Тўмарис” аёллар ҳаракати адиба Г.Нуриллаева раҳбарлигида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ўз ўрнини топа бошлаган эди. Талабалар иштирокида (асосан ТошПИ ва ТошДУ) ташкил этилган Ўзбекистон озод ёшлари мустақил бирлашмасининг раҳбари С.Бекжонов ва А.Джураевлар эди. Юқорида номлари келтирилган иккала бирлашма аъзолари вақти-вақти билан бирлашма етакчиларининг нуқтаи назарлари баён этилган мурожаатнома ва варақалар чоп этиб тарқатишган [3,75-76].

Республикада 1989 йилда деярли фақат “европалик” аҳоли вакилларида иборат бўлган иккита янги сиёсий ташкилот – Ўзбекистон демократик ҳаракати ва Ўзбекистон СССР халқларининг байналмилал иттифоқи (Интерсоюз) ташкил этилди. Ўзбекистон демократик ҳаракати бир неча ўнлаб фаол аъзоларига эга бўлган ташкилот – клуб бўлиб, социал-демократик йўналишдаги ҳаракат сифатида ўзини кўрсата бошлади [13,37].

Ўзбекистон демократик ҳаракати В.Сраджев, М.Хаджимухаммедовлар томонидан тузилган бўлиб, ҳаракат ҳужжатларида ушбу бирлашманинг асосий мақсади инсонларга муносиб турмуш даражасини таъминловчи ва ижтимоий адолатни кафолатловчи демократик ҳуқуқий давлат қуриш, жамиятни босқичма-босқич иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ислоҳ қилиш этиб белгиланган. Ушбу ҳаракат “Эркинлик ва тенг ҳуқуқчилик, уларнинг кадр-қиммати ва ҳуқуқлари учун” деган шиор остида фаолият кўрсатган ҳамда ўзининг матбуот органи “Фуқаро” газетасини нашр қилган [3,75].

Интерсоюз ҳам ўзининг дастурий қоидалари бўйича собиқ СССРнинг бошқа республикаларидаги Интерфронтларга ўхшаш эди, яъни миллий мансублигидан қатъи назар, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш унинг асосий мақсади этиб эълон қилинди [13,37-38]. Унинг ғояларини асосан рус тилида сўзлашувчи аҳоли ишлайдиган йирик корхоналар раҳбарлари қўллаб-қувватлади. “Интерсоюз” ҳаракати асосан мамлакатнинг рус тилида сўзлашувчи аҳолиси манфаатларини кўзлар эди. Ушбу ҳаракат Ўзбекистон аҳолисининг демократик хоҳиш-истакларини қўллаб, турли кўринишдаги миллатчилик ва экстремизмга, бюрократияга, шунингдек инсон ҳуқуқлари ва қонунларининг поймол қилинишига қарши курашган. Ушбу иттифоқнинг ҳамраислари сифатида М.Гребенюк, А.Травков, А. Штейнлар сайланган. Интерсоюзнинг “Интерсоюз” номли хабарномаси “Эркинлик. Тенглик. Биродарлик” шиори остида чоп этилган [3,74].

Интерсоюз ҳам, Ўзбекистон демократик ҳаракати ҳам фақат Тошкентда фаолият кўрсатган. Иккала ташкилот ҳам 1989 йил август ойида ташкил топганлигини эълон қилиб, деярли бир вақтда – 1990 йил охирида ўз фаолиятини тўхтатди, ҳолбуки, яна тахминан бир йил мобайнида расмангина мавжуд бўлган. Уларнинг сиёсий вазиятга ва русийзабон аҳолининг ижтимоий фаоллигига таъсири катта эмас эди. 1991 йил декабр ойига келиб, Ўзбекистон демократик ҳаракати ва Интерсоюзнинг бир қанча собиқ фаоллари Ўзбекистон демократик ислохотлар ҳаракатини ташкил этишди [14]. Ушбу ҳаракат ижтимоий ҳаётни демократлаштириш ва бозор ислохотлари учун даъват қилди. Ўзбекистон демократик ислохотлар ҳаракатинининг ҳам жамият томонидан муайян қўллаб-қувватлашни кутиши хом хаёл эди [15,16].

Бутун Ўрта Осиё худуди доирасида ҳам турли ҳаракат ва бирлашмалар фаоллаша бошлади. 1990 йилнинг июнь ойида Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг норасмий бирлашмалари вакиллари иштирокида бўлиб ўтган учрашувда “Туркистон” республикалараро пантуркизм, пантуронизм ғояларига асосланган муҳолиф сиёсий ташкилот тузиш зарурати ҳақида келишиб олишди. 1990 йил 15 июлда Тошкентда бир гуруҳ Ўзбекистон ва Қозоғистон зиёлилари тўпланиб, “Бутундир, Туркистон, бутундир!” шиори остида фаолият юритадиган “Туркистон” халқ ҳаракатига асос солишди. “Туркистон” халқ ҳаракатининг Низоми матбуотда эълон қилинди [16].

Ушбу ҳаракат “Туркистон” давлатини яхлит давлат сифатида тиклаш мақсадига эга эди. Унинг Низомида ушбу ҳаракат Туркистон худудига қирувчи республикаларнинг федерал бирлиги ғоясига асосланувчи эркин бирлашма эканлиги ёзилган эди.

“Туркистон” халқ ҳаракатининг барча туркистонликларга мурожаатида: “Туркистон халқ ҳаракати туркистонликлар бир-бирларини тезроқ англашлари учун илм-фан, адабиёт ва барча иш юритиш соҳаларида яқин кунлардан эътиборан ягона алифбога ўтишга эришиш, тарихий ҳақиқатлар мисолида туркистонликларнинг қон-қариндошлигини кенг тарғиб қилиш, Туркистон тарихи ва тарихий-маданий меросларини яхлит ҳолда ўрганиш, яқин келажакда Туркистоннинг ички чегараларини бекор қилиш, яъни илк даврда Туркистон Федератив Жумҳуриятини тузиш учун курашади”, – деб таъкидланган эди [17]. Ҳаракатнинг ташкилий қўмитаси раиси шоир Баҳром Ғойиб бўлса, Рауф Парфи марказий нашр ҳисобланган “Turkistan” газетасининг масъул муҳаррири бўлди [3,67].

Республикадаги бу ва бошқа ижтимоий-сиёсий тузилмалар ўзини асосан радикал демократия, ошқоралик, шунингдек сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳаётни ўта марказлаштиришга қарши кескин чора-тадбирлар қўриш тарафдорлари сифатида намоён эта бошладилар. Айтилишича уларнинг фаолиятида, айниқса етакчиларининг шиорларида миллатчиликка берилиш ҳоллари кузатилган.

Шу билан бирга, бу даврда СССРнинг ягона партияси ҳисобланган ва давлат бошқарувини мутлақ қўлида тутиб турган КПССнинг ичида ҳам зиддиятлар, ўзаро келишмовчиликлар кучая борди. Масалан, 1990 йил давомида КПССнинг 1,8 млн. аъзоси партия сафидан ўз ихтиёри билан чиқиб кетди. Вақт ўтиши билан собиқ коммунистлар кейинчалик ҳукуматга қарши муҳолафат кучларини бошқарганлигини ҳам алоҳида қайд этиш жоиз [18,43]. Бу ҳолатлар бир неча ўн йиллар мобайнида шаклланган ва ўз мавқеини бой бермай келган, маъмурий бўйруқбозликка асосланган сиёсий тизимга кучли зарба берди.

Республикада коммунистик партия ва унинг тузилмаларини тугатиш, коммунистик мафкура ва дунёқарашдан покланиш жараёнлари ҳам тадрижий йўл билан рўй берди. Мамлакатда халқ манфаатлари ва сиёсий иродаларини эркин билдириш ва уларни эркин ифода этиш учун ҳуқуқий асослар ва эркин сиёсий муҳит яратилиши билан ҳамоҳанг тарзда сиёсий партиялар ҳам тузила бошланди.

1991 йил 28 август куни Ўзбекистон Компартияси МҚ ва Марказий назорат комиссиясининг қўшма пленуми бўлиб ўтди. Пленум Республика Компартиясининг КПСС МҚ билан ҳар қандай алоқаларни тўхтатишга, КПССнинг барча тузилмаларидан чиқишга, унинг марказий органларидаги ўз вакилларини чақириб олишга қарор қилди. 1991 йил Россия Федерациясининг Президенти Б.Н.Ельцин фармони билан КПСС фаолияти Россия худудида тўхтатилди ва партиянинг ташкилий тузилмалари тарқатиб юборилди. Ўзбекистонда ҳам КПССнинг шўъбаси тугатилиб, бирпартияли тизимнинг ҳукмронлигига барҳам берилди [19,55].

Ўша пайтларда кенг жамоатчиликни ўз ғояларига эргаштира олган “Бирлик” халқ ҳаракати ва “Эрк” демократик партияси сафларида ҳам миллат ва юрт дарди, унинг порлоқ истиқболи билан яшаб нафас олаётган фидойилар ҳам анчагина бор эди. Шу боис ҳам И.Каримов ўз вақтида “Бирлик” халқ ҳаракати орасида халқимизнинг тақдирига бефарқ қарамайдиган, келажакимиз учун курашадиган, жонкуяр, ақлли йигитларимиз, ёшларимиз кўп. Шу йигитлар билан ҳамкорликка, биргалашиб ишлашга ҳаммамиз тайёрмиз” [20,68], деган эди.

Бирок “Бирлик” халқ ҳаракати ва “Эрк” демократик партияси лидерлари ҳокимиятни қўлга олиш илинжида ҳукуматга қарши курашнинг бошқайўлини танладилар ва оддий меҳнаткаш халқни даҳшатли, боши берк кўчага бошладилар [21,683]. И. Каримов «Эрк» партиясининг ҳам хайрихоҳлиги, унинг ижобий куч сифатида сиёсий тизимга қўшилишдан умид қилган эди. Лекин акси бўлди. Амалдаги ҳокимият миллий манфаатларни муҳолифатдан қатъийроқ ҳимоя қила бошлагач, сиёсий манфаатларга муккасидан кетган муҳолафат нима қиларини билмай қолди. Мамлакатга дабдабали шиорлар эмас, амалий ислохот дастурларини таклиф қиладиган одамлар муҳолафат орасидан чиқмади. Ҳокимиятни тўхтовсиз танқид қилиш, ҳокимиятни ағдаришга кодир куч сифатида талабалар ва умуман ёшларга мурожаат этиш бошланди [10,179].

Сиёсатшунос олим Р.Жумаевнинг фикрича, “Эрк”, “Бирлик” ва шунга ўхшаш партияларнинг энг жиддий камчилиги уларнинг ўз қобиғига ўрнашиб қолганликларида эди. Бу дастлабки пайтданок, алоҳида йўлбошчилари, муҳолифати, бир-бирига яқин руҳдаги дастур ва ғоялари бўлган партиялар ва ҳаракатлар ҳамжиҳатлиги борасида маҳорат йўқлигида намоён бўлди, улар бирор бир ижобий иқтисодий, социал дастур таклиф эта олмади [4,37].

И.Каримов тўғри таъкидлаганидек, «Партия дегани – бу мансаб учун, лавозим учун кураш эмас, балки муайян ғоя учун, унинг жамиятда устувор бўлиши ва рўёбга чиқиши учун кураш демакдир. Агар партия маъносини мана шу нуқтаи назардан тушунар эканмиз, қанча партия бўлса бўлаверсин, уларнинг фаолиятига тегишли шароит яратиб берилади. Аммо, жамиятни бўлиб ташлаш, одамларни бир-бирига қарама-қарши қилиб қўйиш, турли беқарорликлар келтириб чиқарадиган ғоялар тарғиб қилинадиган бўлса, бундай партиялар бизга керак эмас» [22,351].

Юқоридаги фикрлардан ҳам кўриниб турибдики, мустақилликнинг дастлабки ойларида турли сиёсий кучлар мамлакатдаги вазиятдан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиб қолишга ҳаракат қилдилар. Аслида ҳақиқий демократия сиёсатчиларнинг ҳақиқий сиёсат юргизиш санъатини эгаллашларида, бошқаларни тоқат билан тинглаш ва сўзлашларида, рақибини ҳурмат қилишларида намоён бўлади.

4.Хулосалар:

Республикада кўппартиявийликка асосланган демократик давлат ва фуқаролик жамиятига ўтилиши жараёнлари ўта мураккаб сиёсий вазиятларда ривожлана борди. Мамлакатда фаолият кўрсатаётган сиёсий ва ижтимоий бирлашмаларнинг жамиятда тинчлик ва тотувликни сақлаб қолишга қаратилган саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, ушбу бирлашмаларни халқ қўллаб-қувватлаган ислохотлар стратегиясининг асосий принципларини амалга оширишда фаол иштирок этишга жалб қилиш давлатнинг асосий мақсадларидан бири эди.

Натижада, мустақиллик йилларида республикада Ўзбекистон Халқ демократик партияси, Ўзбекистон “Эрк” демократик партияси, Ўзбекистон «Ватан тараққиёти» демократик партияси, Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партияси, Ўзбекистон Адолат социал-демократик партияси, Ўзбекистон «Фидокорлар» миллий демократик партияси, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси, Ўзбекистон экологик партияси каби сиёсий партиялар фаолият юритди ҳамда бугунги кунга келиб бешта сиёсий партия мамлакат сиёсий ҳаётида ўзаро кураш олиб бормоқда.

Умуман олганда, республикамизда кўппартиявийликнинг шаклланиши – мураккаб, серқирра муаммо бўлиб, нафақат мавжуд ижтимоий-сиёсий вазиятни билишни, балки республикамиз ва бошқа мамлакатларнинг тарихий тажрибасини ҳам ўрганишни талаб қилади. У ижтимоий-фалсафий, ҳуқуқий, социологик, иқтисодий ва бошқа кўплаб жиҳатларга эга.

«Қайси партияга мансублигидан қатъи назар, барча юртдошларимизни бирлаштирадиган ягона ва муштарак мақсад – бу жонажон Ўзбекистонимиз, унинг буюк келажагидир. Айни шу мақсад ҳаммамизни она юртимизга садоқат билан хизмат қилишга

даъват этади»[1], – деб таъкидлаган эди Ш.М.Мирзиёев.

Шундай қилиб, сиёсий партиялар аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ва фаоллигини ошириш, уларнинг давлат сиёсатини ташкил этиш ва бошқаришдаги иштирокини таъминлаш орқали давлат ва жамият ўртасида ўзига хос кўприк вазифасини ўтайди, аҳолининг жамоатчилик фикрини шакллантиришда, фуқароларнинг сиёсий ҳаётда фаол иштирокини таъминлашда муҳим ўринга эга.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Мирзиёев Ш.М. Сиёсий партиялар демократик жараёнларнинг фаол иштирокчисига айланиши керак (22.08.2019) // www.president.uz/uz/lists/view/2819 (Mirziyayev Sh.M. Political parties urged to become active participants in democratic processes(22.08.2019) // www.president.uz/uz/lists/view/2819)
2. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. Академический Проект. – 2002. – С.318. (M. Duverger. Political Parties / Translation from French Academic Project. - 2002. – P.318.)
3. Абдунабиев А. Многопартийность – форма политической организации общества. – Ташкент: Узбекистан, 1991. – С. 77. (Abdunabiev A. Multi-party system - a form of political organization of society. - Tashkent: Uzbekistan, 1991. – P. 77.)
4. Жумаев Р. Давлат ва жамият: демократлаштириш йўлида. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б.35-36. (Jumaev R. The state and society: on the path to democratization. - Tashkent: Sharq, 1998. –P.35-36.)
5. Ўзбекистон тарихи (1917–1991 йиллар). К.2. Масъул муҳаррирлар: Р.Абдуллаев, М.Раҳимов, Қ.Ражабов. Ўзбекистон Республикаси ФА Тарих институти. Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи-методик марказ. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 443. (History of Uzbekistan (1917-1991). Responsible editors: R.Abdullaev, M.Rahimov,Q.Rajabov. Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.Coordinating and Methodological Center for Modern History of Uzbekistan. - Tashkent:Uzbekistan, 2019. - P. 443.)
6. “Бирлик” (Тошкент). № 5. 1989 йил окт. ("Birlik" (Tashkent). № 5. Oct. 1989.)
7. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). К.2. Ўзбекистон 1939-1991 йилларда. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б.451-452. (History of Uzbekistan (1917-1991). Uzbekistan in 1939-1991. - Tashkent: Uzbekistan, 2019. – P.451-452.)
8. Прибыловский В. Две оппозиции «Бирлику» // Панорама. №12. Декабрь. 1989 // <http://xn--80aaa1cdgel.xn--p1acf/gazeta/1-30/p12news.html> (Pribylovsky V. Two Oppositions to Birlik // Panorama. No. 12. December, 1989 // <http://xn--80aaa1cdgel.xn--p1acf/gazeta/1-30/p12news.html>)
9. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафқуралар, маданиятлар. – Тошкент, 1998.– Б.114-116. (Kirgizboyev M. Civil society: political parties, ideologies, cultures. - Tashkent, 1998. - P.114-115.)
10. Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. – Тошкент,2001. – Б. 179. (Levitin L. Uzbekistan is at a turning point. - Tashkent, 2001. - P. 179.)
11. 11.Бугун Тошкентда “Эрк” демократик партиясининг 2-қурултойи ўз ишини бошлайди // Эрк. №4 (31). – 1991. Далв (3-февраль). – Б.1. (The 2nd Congress of the Democratic Party "Erk" starts today in Tashkent // Erk. №4 (31). -1991. Dalv (February 3). - P.1.)
12. ЭДПнинг 2-Қурултойида Муҳаммад Солиҳ сўзлаган нутқ // Эрк. №5. – Далв (18 февраль). – Б.3. (Speech by Muhammad Salih at the 2nd Congress of the EDP // Erk. №5. - Dalv (February 18). - P.3.)
13. Состояние страны. Аналитический вестник/Информационное агентство Postfactum. – Москва, 1991. – № 6. – С.37. (State of the country. Analytical Bulletin / Postfactum News Agency. - Moscow, 1991. - No. 6.- P.37.)

14. Экспресс-хроника. 24 марта 1992 г. № 12(242). (Express Chronicle. March 24, 1992, No. 12 (242).
15. Брусина О. И., Осипов А. Г. Межнациональные отношения: взгляд на проблемы Узбекистана // Век XX: этничность, общество, государство. – 1993. № 3. – С.16. (Brusina O. I., Osipov A. G. Interethnic relations: a look at the problems of Uzbekistan // Century XX: ethnicity, society, state. - 1993. No. 3. - P.16.)
16. “Туркистон” халқ ҳаракатининг Низоми // “Turkiston» (Тошкент) №1. – 1990 йил июль. Charter of the people's movement "Turkiston" // "Turkiston" (Tashkent) №1. - July 1990.
17. “Туркистон” халқ ҳаракатининг барча туркистонликларга мурожаати // Бирлик. 1990. № 21. Август. (Address of the people's movement "Turkiston" to all Turkestanians // Birlik. 1990. No. 21. August).
18. Бондарь В.Я. (1991). КПСС: Консолидация обновление // Вопросы истории КПСС. – 1991. – №6. – С.43. (BondarV.Ya. (1991). CPSU: Consolidation update // Questions of the history of the CPSU. -1991. - No. 6. - P. 43.)
19. Қурбонов С.Ш. Ўзбекистон Халқ Демократик партияси (Ташкил топиши ва фаолиятидан лавҳалар). Тошкент, 2001. Б.55. (Qurbonov S.Sh. People's Democratic Party of Uzbekistan (Pictures from the formation and activity). Tashkent, 2001.- P.55)
20. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – Б.68. (Karimov I.A. Uzbekistan is on the verge of independence. - Tashkent: Uzbekistan, 2012. -P.68.)
21. Jo'rayev N., Karimov Sh. O'zbekiston tarixi. – Toshkent, 2011. – P.683. (Jo'rayev N., Karimov Sh. History of Uzbekistan. - Tashkent, 2011. - P.683.)
22. Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 351. (Karimov I. A. May we have a free and prosperous Motherland. T.2. - Tashkent: Uzbekistan, 1996. - P. 351.

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№9 (2020)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000